

بررسی مسائل روانی اجتماعی تهاجم فرهنگی بر نوجوانان و جوانان^۱

دکتر حسن احدی*

چکیده

این طرح با هدف بررسی عوامل روانی - اجتماعی پدیده تازش فرهنگی بر گروه‌های سنی جوانان و جوان انجام شده است. همچنین تعیین بسترها و محمل‌های نفوذ و تازش فرهنگی، آثار زیانبار آن بر گروه‌های مختلف سنی، تشخیص مهم‌ترین گروه‌های سنی - اجتماعی مورد یورش فرهنگی در جامعه، معرفی اهداف کوتاه‌مدت و درازمدت تازش فرهنگی از دیگر مقاصد این پژوهش به‌شمار می‌روند.

نتایج پژوهش پیمایشی حاصل از اجرای پرسشنامه بین ۱۰۱۲ نفر از نوجوانان دانش‌آموز و جوانان داوطلب گردش‌کننده در پارک‌های تهران و کرج در مجموع به تأیید فرضیات تحقیق انجامید و نشان داد که چگونه گروه‌های مختلف سنی اعم از دختر و پسر در معرض تازش و تهاجم فرهنگی رسانه‌ها و تبلیغات غربی قرار دارند.

طرح مسئله

جهان در آستانه قرن بیست و یکم به‌مثابه دهکده‌ای است که در آن، پیام‌های دیداری و شنیداری با استفاده از بهترین شیوه‌های فن‌آوری و به‌کارگیری آخرین «فراشگردها» و «فراترندها»، افراد کشورهای مختلف به‌ویژه نسل نوجوان و جوان را سخت هدف یورش و

---

* عضو هیئت علمی دانشکده روان‌شناسی دانشکده علامه طباطبایی

تازش خود قرار داده‌اند. برابر آماری غیررسمی در حدود ۳/۵ میلیون دستگاه ویدئو در خانواده‌های ایرانی وجود دارد. هر چند از محتوای فیلم‌هایی که در آن‌ها به نمایش گذارده می‌شود اطلاع دقیقی در دست نیست اما عمدتاً فیلم‌های غیرمجازی است که با ارزش‌های اسلامی و هویت و سنن ملی ما ناهمخوان است و متأسفانه تماشاکنندگان این فیلم‌ها را عمدتاً قشر نوجوان و جوان تشکیل می‌دهد.

ابعاد پورش فرهنگی به فیلم و ویدئو محدود نمی‌شود، بلکه گزارش‌های غیررسمی حاکی از توزیع عکس و پوستره‌های غیراخلاقی، خرید و فروش دیسک‌های هرزه‌نگاری و کارگذاری مجدد و مخفیانه ماهواره‌ها در منازل است.

امروزه همه افراد جامعه به‌گونه‌ای آماج تازش فرهنگی سنجیده‌ای قرار دارند اما آسیب‌پذیرترین افراد بی‌شک نوجوانان و جوانان هستند. به عبارت دیگر می‌توان گفت، «خودباختگی هویت»، «از خود بیگانگی»، «مستحیل شدن در فرهنگ مبتذل غرب» و «طرد و نفی فرهنگ خودی» خطراتی است که به‌طور جدی این قشر جامعه را تهدید می‌کند. بنابراین تردیدی نیست اگر امروز برای این مسائل تدابیر لازم اندیشیده نشود، فردا بسیار دیر خواهد بود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و بروز برخی تحولات اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن، مسئولیت خطیری که برعهده مسئولان و دست‌اندرکاران فرهنگی نظام گذاشته شد، پرورش نسل جوان مطابق با الگوهای انسان آرمانی و جهان‌بینی اسلام بود. از این‌رو بحث تازش فرهنگی و ایمن‌سازی نوجوانان و جوانان در برابر این پدیده به‌گونه‌ای جدی مطرح شد. چنان‌که در چند سال اخیر نیز موضوع تهاجم فرهنگی به‌طور گسترده و همه‌جانبه‌ای در دستور کار نهادهای سیاسی و دولتی قرار گرفته است. بدیهی است در رویارویی با چنین معضل اجتماعی و فرهنگی عمیق و پیچیده‌ای، نخستین و اساسی‌ترین اقدام، شناخت صحیح تهاجم فرهنگی به یاری روش‌های علمی و شیوه‌های تحقیقی و انجام پژوهش‌های علمی به منظور شناسایی دقیق همه عوامل و متغیرهای دخیل در شکل‌گیری این مشکل و مهار کردن پی‌آمدهای ناگوار آن است.

جهان و تهاجم فرهنگی

واقعیت آن است که جهان امروز به سوی نوعی همگرایی فرهنگی گام برمی‌دارد. از سه دهه پیش به این سو، گونه‌ای چارچوب فرهنگی و اندیشگی خاص شکل گرفته که بر آن است تا وجهه نظر، آداب و رسوم، باورها و شیوه زندگی خود را بر تمام جهان تحمیل کند و در راه تحقق این هدف، معارضة (نه مبادله) فرهنگی و محوسازی فرهنگ‌ها را دستور کار خود قرار داده است. واکنش فرهنگ‌های مختلف در برابر این مسئله بسیار متفاوت بوده است. برای مثال در کشورهایی چون فرانسه و آلمان صرفاً دولت‌ها به نمایندگی از مردم به مقابله با این پدیده برخاسته‌اند. در برخی از کشورها نظیر مصر و مراکش، که عمدتاً دولت‌هایی با تفکر غیربومی دارند، مردم واکنش نشان داده‌اند و در برخی دیگر همچون هند و چین، دولت و ملت به علت داشتن دیدگاه فرهنگی مشترک، در کنار یکدیگر به مقابله با تهاجم فرهنگی پرداخته‌اند.

شاید فرانسه نخستین کشور اروپایی باشد که به مقابله با تهاجم فرهنگی فراگیری برخاست که از او آن دهه هشتاد میلادی آغاز شده بود. واکنش نخست فرانسه در قبال پیشنهاد امریکا در دهه ۱۹۷۰ مبنی بر کناره‌گیری فرانسه از صنایع مکانیکی - الکترونیکی و روی آوردن به صنعت شراب‌سازی، امریکا را بی‌درنگ ناگزیر به عقب‌نشینی کرد. از آن زمان به بعد مبارزه بین مدعیان همگن‌سازی فرهنگ‌های جهان از یک سو و فرهنگ‌گرایان فرانسوی از سوی دیگر شدت گرفت. اما به تدریج دولت فرانسه متوجه فاجعه فرهنگی عظیمی شد که در حال به وقوع پیوستن بود و آن تلاش وسایل سمعی و بصری و به‌طور کلی تولیدات فرهنگی امریکا در جهت تغییر نحوه زندگی، تفکر و رفتار فرانسویان بود و این چیزی بود که در سایر کشورهای اروپایی (به جز انگلستان) جریان داشت. برای درک بهتر عمق این فاجعه کافی است دریابیم که طی بیست سال گذشته فیلم‌های امریکایی سراسر جهان را تسخیر کرده و هیچ کشوری، حتی کشورهای اروپایی از گزند آن در امان نمانده است، چنان‌که می‌توان گفت هم‌اینک دنیای تصاویر حول سه قطب یا محور اصلی می‌چرخد:

- ۱- قطب برنامه‌ها، که متولی آن‌ها ایالت متحده امریکا است.
  - ۲- قطب وسایل الکترونیک، که ژاپن سردمدار آن است.
  - ۳- قطب عرضه خدمات، که با مدیریت کشورهای اروپایی عمل می‌کند.
- در این مدار سه قطبی هیچ جایی برای کشورهای در حال توسعه پیش‌بینی نشده است. در

آسیا و آفریقا تهاجم فرهنگی آن‌چنان شدت یافته که توان مقابله را از بسیاری کشورها سلب کرده و تقریباً به صفر نزدیک نموده است.

فرضیات پژوهش

- ۱- نوجوانان بیش از جوانان هدف عمده تازش فرهنگی هستند.
- ۲- آثار و پی‌آمدهای تازش (هجوم) فرهنگی بر همه گروه‌های سنی یکسان نیست.
- ۳- پسران بیش از دختران تحت تأثیر تهاجم فرهنگی قرار دارند.
- ۴- گروه سنی - اجتماعی نوجوانی، محمل اصلی نفوذ و انتشار تازش فرهنگی به‌شمار می‌رود.

تعریف متغیرها

الف - تهاجم فرهنگی

تهاجم فرهنگی عبارت است از معارضة دو فرهنگ به قصد نفوذ در یکدیگر و در نتیجه تغییر اساسی عناصری که با عناصر اساسی فرهنگ دیگر منافات دارد. از این دیدگاه در تهاجم فرهنگی گاه همه ابزارهای علمی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی نظامی در جهت تحقق هدفی فرهنگی بسیج می‌شوند. در این تعریف، تهاجم فرهنگی معنایی متفاوت از مبادله فرهنگی دارد. زیرا مبادله فرهنگی نوعی داد و ستد فرهنگی داوطلبانه است بدون آن‌که هیچ‌یک از دو سمت مبادله در صدد محو فرهنگ دیگری یا خالی کردن آن فرهنگ از محتوای اصلی خویش باشد، بلکه هدف، غنی‌سازی فرهنگ‌ها و پیدایی زبان مشترک برای ناقلان هر دو فرهنگ است. در حالی که در تهاجم فرهنگی هدف عمده، محو فرهنگ مقابل است که اغلب نیز با به‌کارگیری نیروها و اهرم‌های برتر و قدرتمندتر صورت می‌پذیرد.

ب - هجوم فرهنگی

هجوم یا تازش فرهنگی عبارتست از تلاش همه‌جانبه یک فرهنگ به منظور انتشار یا انتقال دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، جهان‌بینی‌ها و نگرش‌های خاص خود به فرهنگ دیگر. در این حالت، مبارزه اغلب یک‌جانبه است و اکثراً زمانی رخ می‌دهد که توازن قوا وجود ندارد. در فرایند یورش

فرهنگی، اصلی ترین مراحل که به گونه ای سنجیده طراحی و پی گیری می شوند، اغلب از دید همگان پنهان می مانند.

بدیهی است هجوم فرهنگی، روندی کند و ناآشکار دارد، به این ترتیب که ابتدا گیرنده پیام در برابر دانسته ها، ارزش ها و نگرش های موجود خود دچار تردید و دودلی می شود. سپس حس پذیرش پیام یا به عبارت دیگر فرهنگ مهاجم به تدریج در او شدت می گیرد و سرانجام به لحاظ شناختی، عاطفی و رفتاری آن چنان از پیام ارسال شده متأثر می شود که گویی بخشی از وجود اوست.

بدیهی است پیام ارسال شده برای تحت تأثیر قرار دادن پیام گیرنده ناگزیر از عمق و گستردگی است زیرا در غیر این صورت پیام گیرنده مجال می یابد تا درباره محتوای پیام درنگ کند و این اصلی ترین مسئله ای است که در هجوم فرهنگی دنبال می شود.

روش کار

تحقیق پیمایشی حاضر دز میان نوجوانان و جوانان شهر تهران و شهرستان کرج اجرا گردیده است. نمونه تحقیق شامل دو گروه مجزا بود. گروه اول از میان دانش آموزان شانزده مدرسه راهنمایی از چهار منطقه تهران و چهار کلاس درسی از دو ناحیه شهرستان کرج به شکل خوشه ای و تصادفی انتخاب گردیدند.

گروه دوم از میان دختران دانشجوی دانشگاه الزهرا و علامه طباطبایی و جوانانی که در زمان انجام پژوهش حاضر در پارک ها و گردشگاه های تهران و کرج (از قبیل پارک لاله، ساعی، دانشجو، ملت، شهرآرا) حاضر بودند و در عین حال تمایل به شرکت در تحقیق داشتند، انتخاب شدند.

مجموع حجم نمونه در این گروه های آزمودنی بالغ بر ۱۰۰۲ نفر از میان هر دو گروه جنسی دختر و پسر بود. ابزار سنجش پژوهش، پرسشنامه ای حاوی ۸۸ پرسش برای گروه جوانان داوطلب گردش کننده در پارک ها و ۵۵ پرسش (فرم خلاصه شده پرسشنامه اولی) برای دانش آموزان مدارس در زمینه مسائل فرهنگی، توجه به رسانه های گروهی اعم از خودی و بیگانه، توجه به جاذبه های فرهنگ غرب و نیز نگرش افراد به مسائل اجتماعی بود. دامنه سنی پاسخ گویان بین ۱۳ تا ۲۸ سال نوسان داشت.

نتایج

روش تحلیل عوامل درباره پرسشنامه‌های هر دو گروه به‌طور جداگانه اجرا گردید. از مجموع ۸۸ پرسش متعلق به جوانان گردش‌کننده در پارک‌ها، پنج عامل زیر استخراج شد. بار عاملی تک‌تک پرسش‌های پرسشنامه در هر عامل محاسبه شد و سپس پرسش‌هایی که از بار عاملی بالایی برخوردار بودند و به لحاظ محتوایی بین آن‌ها و نظر استادان گروه تحقیق تجانس لازم وجود داشت، تثبیت و نام‌گذاری گردید.

الف - عوامل حاصل از نظرخواهی جوانان و نوجوانان گردش‌کننده در پارک‌ها

۱- گرایش به رسانه‌های غربی

این عامل، گرایش پاسخ‌دهندگان را به بهره‌گیری و لذت‌جویی از انواع رسانه‌ها و فرهنگ بیگانه و غربی نشان می‌دهد. علاوه بر این، چند پرسش دیگر، بیانگر پی‌آمدهای درازمدت این گرایش، از جمله رفتارهای مصرفی و علاقه به نظام آموزشی مغرب زمین است.

با استفاده از روش تحلیل واریانس فرضیه دوم این تحقیق مبنی بر این‌که «پدیده تهاجم فرهنگی و گرایش به فرهنگ غرب در همه گروه‌های سنی آثار یکسان برجای نمی‌گذارد و با پیشرفت سن افزایش می‌یابد» به اثبات رسید. بنا به نظر اعضای گروه تحقیق علت این گرایش، بیکاری و نداشتن برنامه‌ای مناسب برای گذران اوقات فراغت جوانان است.

نتیجه دوم این تحلیل، فرضیه سوم تحقیق مذکور را مبنی بر این‌که «اثر تهاجم فرهنگی بر پسران و دختران یکسان نیست»، رد کرد. بنابراین نتایج نشان می‌دهد که آسیب‌پذیری ناشی از تازش فرهنگی به جنس خاصی مربوط نمی‌شود، بلکه همه جوانان اعم از هر دو جنس در معرض این خطر قرار دارند.

۲- گرایش به فرهنگ خودی و طرد فرهنگ بیگانه

این عامل با توجه به محتوای پرسش‌هایی که بار عاملی مثبت آن‌ها بالا بوده است، گرایش به فرهنگ خودی و طرد فرهنگ بیگانه و تمایل به گریز از آنرا نشان می‌دهد. نتیجه تحلیل واریانس بیانگر مردود بودن فرضیه تساوی میانگین‌هاست. به عبارت دیگر، با بیش از ۹۹٪ اطمینان می‌توان پذیرفت که گروه‌های سنی از نظر گرایش به فرهنگ خودی متفاوت‌اند و این

تفاوت معنی دار است.

۳- گرایش به فرهنگ غرب

این عامل نشان‌دهنده گرایش پاسخ‌دهندگان به جلوه‌های کلی فرهنگ غرب و تأثیرپذیری اندیشه، احساس و نگرش افراد از محتوای کلی این فرهنگ و تجلی آن در علایق و سلیقه‌ها و رفتار اجتماعی آن‌هاست.

نتیجه تحلیل واریانس بیانگر گرایش شدیدتر گروه‌های سنی بالاتر به جلوه‌های فرهنگ غرب است. این نکته مؤید فرضیه دوم است. براساس این فرضیه، پدیده تازش فرهنگی بر همه گروه‌های سنی آثار یکسان برجای نمی‌گذارد، بلکه میزان تأثیرپذیری گروه‌های سنی مختلف از این مسئله متفاوت است.

۴- گرایش به سبک زندگی جوانان غربی

باکمک این عامل می‌توان دریافت که پاسخ‌دهنده تا چه حد الگوی‌های زندگی و شیوه‌های زیست غربی را مناسب‌ترین سرمشق برای خود می‌پندارد.

نتایج این تحلیل وجود تفاوت بین میانگین گروه‌های سنی را با ۹۹٪ اعتماد آماری تأیید می‌کند و بار دیگر فرضیه دوم تحقیق مبنی بر یکسان نبودن آثار پدیده تازش فرهنگی بر همه گروه‌های سنی را به اثبات می‌رساند.

۵- گرایش به عناصر غیرمبتدل فرهنگ غرب

در تحلیل پرسش‌هایی که به این منظور مطرح شده بود، مشخص گردید که توجه برخی جوانان و نوجوانان به فرهنگ غرب، معطوف به عناصر غیرمبتدل این فرهنگ از قبیل هنر، موسیقی، مجلات و روزنامه‌های غربی و نیز رعایت حقوق فردی نظیر آزادی افراد در انتخاب نوع پوشش خویش است و در این گرایش هرگز جنبه‌های بی‌بند و بار فرهنگ غربی مد نظر نبوده است. بدیهی است برای رسیدن به نتیجه صحیح و اطمینان از درست بودن پاسخ‌ها، پرسش‌ها به گونه‌ای تنظیم شده بودند که عاری از القای چنین جنبه‌هایی باشند و خود به‌مثابه عاملی آگاهی‌دهنده یا ترغیب‌کننده عمل نکنند.

آن‌چه از تحلیل پاسخ‌ها به دست آمده، بیانگر این نکته است که معمولاً به موازات بالاتر رفتن سن افراد از میزان تأثیرپذیری محض و تقلید صرف آن‌ها از فرهنگ بیگانه کاسته می‌شود و در مقابل به میزان اختیار و آگاهی آن‌ها در جلب و جذب جنبه‌های مثبت آن فرهنگ افزوده می‌گردد. همچنین تحلیل داده‌های حاصل از اجرای پرسشنامه‌ای با ۸۸ پرسش از ۴۸۱ نفر دختر و پسر گردش‌کننده در چند پارک تهران و کرج نشان داد که خطر تازش و تهاجم فرهنگی رسانه‌ها و تبلیغات غربی هر دو گروه را تهدید می‌کند و بر مسئولان امر است که با برنامه‌ریزی صحیح در زمینه تعلیم و تربیت جوانان و آگاهی دادن به خانواده‌های آنان، با این آفت دهه‌های اخیر قرن حاضر مبارزه کنند.

ب - عوامل حاصل از نظرخواهی نوجوانان و جوانان دانش‌آموز

۱- گرایش به رسانه‌های گروهی داخلی

این عامل، گرایش پاسخ‌گویان را به بهره‌گیری از رسانه‌های داخلی یعنی رادیو، تلویزیون، کتاب، مطبوعات و فیلم نشان می‌دهد. براساس یافته‌های این تحقیق، بالاترین گرایش مربوط به گروه سنی ۱۳ تا ۱۵ سال و کمترین گرایش متعلق به گروه ۱۷ تا ۱۹ سال بوده است.

۲- گرایش به فرهنگ خودی

این عامل گرایش به فرهنگ خودی و طرد فرهنگ بیگانه و تمایل به گریز از آن را مشخص می‌کند. نتایج آزمون تحلیل واریانس ضمن این‌که بیانگر گرایش بیشتر گروه‌های سنی پایین‌تر به فرهنگ خودی است، هدف حمله بودن این گروه را در هجوم و تازش فرهنگی نشان می‌دهد. همچنین فرضیه دوم تحقیق را نیز تأیید می‌کند.

۳- وابستگی به فرهنگ غرب

وابستگی به یک فرهنگ، قدمی فزاینده‌تر از گرایش به آن فرهنگ و در واقع بیانگر قبول و تأیید یک فرهنگ و پیروی از اصول و مبانی آن و مستلزم طرد عناصر فرهنگ خودی است. نتیجه تحلیل واریانس عدم گرایش و وابستگی گروه سنی بالا به فرهنگ غرب را نشان می‌دهد که این خود ممکن است ناشی از افزایش آگاهی افراد در نتیجه بالاتر رفتن سن و شدت

گرفتن حس تعلق به فرهنگ خودی باشد.

بر این اساس هم فرضیه اول تحقیق مبنی بر «هدف بودن نوجوانان و جوانان در تازش فرهنگی» و هم فرضیه دوم تحقیق مبنی بر «متفاوت بودن آثار تازش فرهنگی در هر یک از گروه‌های سنی» تأیید می‌شود.

۴- گرایش به فرهنگ خودی

نتایج تحلیل واریانس نشان داد که این عامل جهت خاصی را مشخص نمی‌کند.

۵- سرگردانی

این عامل نشان می‌دهد که هویت فرد پاسخگو دستخوش نوسان‌های کم و بیش متضاد است و نوجوانان دچار ابهام نقش و سرگشتگی در گزینش و علائق هستند. نتایج تحلیل واریانس بیانگر آن است که از نظر ابهام نقش و سرگشتگی در علائق جوانان و نوجوانان، تفاوتی بین گروه‌های سنی مشهود نیست.

ج - آزمون فرضیات سوم و چهارم

به منظور بررسی آثار تازش فرهنگی بر پسران و دختران نوجوان و جوان و اختلاف عملکرد آن‌ها (فرضیه سوم) و آزمون تجربی فرضیه چهارم مبنی بر این که «گروه‌های سنی - اجتماعی نوجوانان محمل اصلی نفوذ و انتشار و تازش فرهنگی هستند»، گروه پاسخ‌گویان دانش‌آموز و دانشجو صرف‌نظر از گروه‌بندی تحصیلی به لحاظ سن روانی نیز به سه گروه ۱۱ تا ۱۴ سال، ۱۴ تا ۱۷ سال و ۱۷ تا ۲۱ سال تقسیم شدند.

سپس آزمون تحلیل واریانس دوطرفه از دو متغیر «سن» و «جنس» صورت پذیرفت.

نتایج آزمون نشان داد که در همه عوامل پنج‌گانه هر دو فرضیه سوم و چهارم تأیید گردیده است، چنان‌که به‌صراحت می‌توان اظهار داشت که تأثیر تازش فرهنگی بر دختران و پسران یکسان نیست. البته این فرضیه با سطح اعتماد ۹۰ درصد بیان می‌شود، لذا فرضیه سوم را با خطای نوع اول می‌توان پذیرفت.

در مورد سن، تفاوت میانگین‌ها در گروه‌های مختلف سنی با سطح اعتماد بالا معنادار است

و لذا فرضیه چهارم تحقیق مبنی بر این که گروه سنی نوجوان محمل اصلی نفوذ و انتشار تازش فرهنگی است، تأیید می‌گردد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، افراد در سطح سنی ۱۱ تا ۱۴ سال بسیار آسیب‌پذیرتر از گروه‌های سنی دیگر به‌ویژه ۱۷ تا ۲۱ سال هستند.

پیشنهادها

- به منظور مقابله صحیح با خطر تهاجم فرهنگی راه‌های زیر پیشنهاد می‌شود:
- شناسایی راه‌های نفوذ تازش فرهنگی همراه با کشف راه‌های صحیح برقراری ارتباط عاطفی میان عناصر هجوم فرهنگی و گروه‌های سنی مورد هدف،
- شناسایی خواست‌ها و علایق نوجوانان و جوانان و برنامه‌ریزی فرهنگی براساس آن،
- پرهیز از مطلق‌نگری و بسته‌اندیشی و پیروی نکردن از قانون «همه یا هیچ» و دوری از کاربرد روش‌های تنبیهی برای تغییر رفتار،
- شناسایی الگوهای موجه در جامعه و معرفی و عرضه آن به نسل جوان و نوجوان،
- استفاده از روش‌های ارشادی و غیرمستقیم برای تغییر نگرش نوجوانان و جوانان و استفاده از توانمندی‌های آن‌ها در مسیرهای سازنده و فعالیت‌های دینی، اجتماعی، ملی و محلی،
- استفاده از تدابیر لازم برای برنامه‌ریزی همه‌جانبه فرهنگی و کاربست شیوه‌های ترغیب‌کننده، مثبت و کارآمد برای تغییر نگرش افراد،
- برنامه‌ریزی‌های صحیح تبلیغی به منظور آگاهی دادن به نوجوانان و جوانان از گذشته، حال و آینده،
- یاری خواستن از کارشناسان مختلف در زمینه برنامه‌ریزی برای نحوه گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان و منظور کردن تفریحات سالم و مجاز برای آن‌ها،
- تشویق و ترغیب جوانان به تشکیل زندگی خانوادگی،
- ایجاد مراکز و نهادهای مشاوره‌ای برای نوجوانان و جوانان به منظور راهنمایی کردن و یاری دادن به آن‌ها در حل مشکلات،
- تقویت و تحکیم معرفت‌شناسی، دین‌باوری و خداسالاری با تأکید بر تعالیم اسلام و قرآن،

پی نوشت

۱. این مقاله برگرفته از گزارش تحقیق دکتر حسن احدی تحت همین عنوان است که در سال ۱۳۷۶ برای مرکز پژوهش‌های بنیادی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام شده است.

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی